

Leial beti jokatzek lanak ditu. Biotz oso-osea lotu eta beartzen bait du leialtasunak. Baño baita ere iraun-erazi. Iraun.

Fueroak azpiratu zituzten urte beltz artan Karmelo gazteak amaika urte zituan.

Xeetasun au ez det uste bear ainbat artu izan danik gogoan, eta artzekoa dala ez dago batere dudarik.

Txikia izanagatik une triste ura etzizaion beñere aaztu.

Askoren azal gogorrean orrelako gertakizunak txirristatu egiten dute, bañan ba dira gizonak bere bizitz guzirako bere barren ixillean markatuta gelditzen diranak.

Oetakoa izan genun Karmelo de Etxegaray jaun agurgarria. Eredu bikaiña bai, benetan, gaur egunian guretza.

ZUGASTI JAUNAREN HITZALDIA INTZAGARAIZ

Jaun-andreok:

Ez nintzan izan Euskaltzaindiaren azkeneko batzarrean. Eta, egun artan bertan, jo zidan telefonua Zeletak: nere izena eman omen zuan norbaitek, Dn. Ramón Intzagarai, euskaltzain izanaren omenez itzaldi labur bat egiteko. Gero, bi egunen buruan, Euskaltzaindiko idazlariaren gutun bat artu nuan, eta berri ori bera ematen zidan, eta esateko egingo nuan ala ez.

Eta nik ezin ezetz esan, iñolaz ere.

Mirakrutzen, moja prantsesak neskentzat zuten ikastetxean apaiz zala ezagutu nuan nik Dn. Ramon. Umea nintzan artean. Altzako eliz-barrutikoa zan etxe ura te sarritan joan bear izaten zuan Altzara. Oso etzekoa zan gurean; orregatik, nik ura baño len ezagutu ninduan ark ni, artean ez bait-nintzan ni iñor ezagutzeko gauza.

Ni Anixeto izan nintzan beti Dn. Ramonentzat; ume nitzala Anixeto; ta gero, ni apaiz eginda, biok San Bizenten, ura koajutore ta ni kantore ibiltzen giñanean ere bai: beti Anizeto. Maite-maite nindun Don Ramonek; eta nik ere bai Dn. Ramon. Maite nuan eta errespetua nion.

Onetxegatik erantzun nuan baietz eta onetxegatik naukazute orain zuen aurrean itz-jario.

Dn. Ramon zer zan, nalakoa zan?

Gizona zan: atsegina, argia, apala, gizartekoa.

Ba-dakizute: gizonak, batzuek gizonak izan oi dira, ta beste batzuek gixonak. Don Ramon gizona zan, itzaren betekoa, eta gizona, beste zera oiekin guztiakin ornitua.

Eta apaiza zan, apaiz ona. Gizona, itzaren betekoa, oñarri zuala, apaiza ere ona, jatorra, zintzo, itzaren betekoa.

Ortaz gañera, langille purrukatua.

Goizean bere San Bizenteko lanak zintzoro egin, eta gero lanari ekiten zion, buru belarri. Bere etxean lenenik, eta gero, Etxe ontako (Diputazioko) liburutegian, batipat. Orain irakurle asko biltzen da liburutegi ortan; orduan bi izan oi ziran, noski, ia egunero liburutegi ortara joaten ziranak: Dn. Julio de Urkijo ta Dn. Ramon Intzagarai. Biak, bakoitza bere lanera: liburu bat artu, ta papera ta lapitza, ta... irakurri ta idatzi.

Orregatik ez da arritzekoa Dn. Ramon asko-ikasiya ta asko-jakiña izatea. Neronek irakurri izan det bein baño geiagotan, emengo egunerokoetan, Dn. Ramonentzat norbaitek esaten zuana: «El cura erudito de San Vicente».

Eta ongi esana, noski! Ba-da ark egindako liburu eder bat, eta ez txikia: *Historia eclesiástica de San Sebastián* deritza. Donostiko eliz-kondaira aztertzen du. Eta ezin ukatu, beste asko baño aurrerago ta sakonago iritxi zala Dn. Ramon liburu ontan; eta askok erabilli dutela eta erabilliko ere eskuartean, ixtori-saill ortan argitasun izateko.

Dn. Ramon il-da gero, Dn. Miguel Zubiarrain, San Bizenteko sankristauak eman zidan onako kuaderno au A. B. C. ta abar dauzkan bere orrietan, gordetzen zuan D. Ramonek maiteki oargarri iruditzen zitzaion guztia. Gauzik geienak euskerari dagozkio. (Badago gai oni buruz jakingarririk pranko: itzak, esaerak, aditz-jokoak, gramatika-puntuak, arrantzaleen izen-goitziak -Donostikoenak, jakiña-, itxas-muturren izenak, bertso politak e-a. Entzun onako au adibidez:

*Aita Bixarrek ekarriko du
txalupa bete berdela;
Ama Tripollak Altunenetik
bonbilla bete mixtela...
Bonbilla bete mixtelarekin
altzoa bete okela...
Gaberdireko jarriko gera,
arraigorriya bezela!*

Or dezute Dn. Ramon, potorrúa uretan bezela, bere xaltxan murgildua!

Kuaderno au, euskerari buruz, altzor aberats-aberatsa da.

Bañan, euskel-gaia utzi, ta beste zerbait esan nai nizuteke oraingoz.

Kuaderno onen orrietan ere agertzen da Dn. Ramon gurea asko ikasiya zala. Bere barruan orri askotan *griegoz* idatzitako itzak eta lerroak ere ba-daude.

Beste batzuetan, berriz, ba-daude itzak, lenbizi euskeraz ipiñiak, eta gero, *griegoz*, alemanez eta prantssez ezarriak, euskel-itzaren ordekoak.

Nik ez dakit zenbaterano ezagutuko zituan gure Dn. Ramonek izkuntza auek. Bañan, agian, jakin zezakean eta, jakin ere, ba-zekin: *El cura erudito de San Vicente* deitzen zionak.

Lenbiziko atal au bukatu baño len, beste ikutu txiki bat eman nai nioke Dn. Ramonen izakerari.

Donostiarra zan, oso donostiarra, donostiar jatorra; bañan, ez Donosti guztiko donostiarra; Bulebarretik kaialderakoa, Urgull-alderakoa, baizik. Gutxitan ibilli oi zan Donosti berriko karriketetan. Ala ere, Bulebarretik Antiguaaldera ibilli oi zan; baña, beti itxasoa begien bistan zuala, kresalag aurpegia igurtzitzen ziola. Ain maite zituan itxasoa ta kaya ta arrantzaleak. Arrantzaleak maiteen noski! Orregaitik aitatzen zituan bere Donosti-Donostiko euskera jatorrean ainbeste bider eta ain maiteki!

1919 urtean egin zuten euskaltzain Dn. Ramon Intzagarai, apaiz jauna. Eta ez noski, eliz-kondairan eta griego, aleman eta prantsesean asko jakiña zalako; ezta Donosti ta kaya ta arrantzalleak

asko maite zitualako ere. Euskera-maitea zalako, baizik, eta euskara asko zekilako ta euskaraz asko ta ondo idazten zualako. Jakin, non-bait, batek baño geiagok, itz lauz eta itz neurtuz, idazle jatorra zala.

1892 urtean asi zan, noski, gure Dn. Ramon bere lantxoak argitaratzen. *Euskalerrria; Euskal-Esnalea; R. I. E. V.* aldizkarietan agertu ziran. Lenengoa *Euskalerrria*-aldizkariaren 404 orrialdean irakurri det. *Galdera polita* deritza.

Entzun:

Aizazu, Maritxo!

Ama dago miñez?

— *Miñez? Ez, jauna, ez!*

Ta asi zan negarrez.

Andik pixka batera

esanik dolorez:

— *Galdera polita:*

nere ama il-ta!

Gero asper gabe ekin zion, idazi ta idazi. Aldizkarietan agiri diran lanik geienak itz neurtuz egiñak ditu.

Eta saria irabaziak, gañera. Itz lauz egiñak bi lan billatu dizkiot: *Kulubix* eta *Antzerki Zarra*: biak sarituak. *Kulubix* irakurgai bixi-bixia, luxe-luxea, arrantzale-girokoa. *Antzerki zarra*, Donostiko ixtori-kutsukoa.

Ona orain olerki batzuen izenak: *Aizkorri, Umezurtz, Arrantzale batek itxasoari, Zorion Iturritxo, Seme Aberats, Jerusalem Jerusalem, Donosti kixkaliyari, Koruko Ama Birjiñari, Ume zurtzaren negarrak*, eta beste asko ta asko.

Aldizkingietan azkena agertzen dana «Karmelo Etxegarai», izenekoa da, noski. 1925 urtean azpeitiar jaun leñargiaren eriotza zala-ta egiña.

Itz lauz, *Ipuyak* izeneko liburuxka bat ere egin zuan. *Argian* ateratakoak xortaou-ta, noski.

Eta, azkenik, antzerki txiki bat aitatu bear det:

Kontxexi ta Petratxo, nexka txikientzako 1918an egin zuan alkar-izketa atsegiña.

Emagun beste urrats bat Dn. Ramonen bizitzan.

Intzagarai, apaiz jaunak, euskera-alde egin zituan lanen berri osoki eman nai duanak, nai ta ez, *Argia* aitatu-bearra dauka: 1921 urtetik 1936 urterafio ain lan bikaña egin zuan *Argia* asterokoa.

AGUR!

Goiz-goiz eldu dan argia, illunabarrerako agurka da. Bañan, irakurle, orain datorkizun *Argia* onek ez luke illunabarrrik ikusi nai; illunabarra amaitza bezelaxe litzaioke-ta. Beti argi; luzaroan euskaldunen alde argi ta argi! Giza-lanak odoyik eta lanbrorik gabe izatea, gauza zalla da, noski; gizonak berekin daramazki-ta betiko txurriyoko zirpillak. Utsale izango gera gu ere, ta orrela ibilli bearrak, alik eta Jainkoak, bere baitan, osatu gaitzan arterafio. Bañan, utsale geranok, osabide, marratx gatozenontzat ongille, Jainkoa zaigu; ta *Argia-ren idazle* tentel-xamararak, Beroni argi-eskeka gatoz, oraingo ta geroko lanentzako.

Lenbiziko agur eztitsuen a Jainkoarentzat, beraz. Gure mendiyen tontor eta gallurrak, itxasoaren burrundak, ortziko argi, odoi, aize, bidaxoi eudi-zapar eta oñazkarrak Jainkoaren nagusitasuna dakarkigute; ta euskaldunen biyotzak nagusigo orretarontz menderatzea: orixe guretzat eginkizunik bikañena noski ta noski!

Apezpikuaren bedeinkapenaz ornitu-ta gatoz. Beronen baime-na, belaunikaturik, artu degu. Zer aldi atsegina orretxen eskuz Jainkoaren baietza bait-zetorkigun! Pozak eguteratu gaitu, ta egutera irtara luzaro begoz gure etxe mirrixkaren atea eta leyoak. Apezpiku jaunari agur maitetzua!

Agur sutsu bat Euskalerriko izparringi ta aldizkingi guztiai, *Argiaren* orriak gogoz eskeifiaz.

Agur euskaldun guztiai; ta lagundu digutenok eta lezakekigutenentzat: oyentzat agur eta biyotzaren gifañarra! Ez bitez lekereratu; begoz gurekin illunabarrak goibeldu ez ditzan. Gure etxean izango dute zer jan, zer edan, zer ikasi, zertaz bizi, non etzan, zer maite...

Gure etxe ta atariyetara gatoz: Euskalerrira. Ta Euskalerririk zer al du euskerazko papertxo bat merezi? euskaldun geyenak ziaroko gauzetan gaude gain onetan. Utsune ori betetzera dator gure lana, ta entzun: gogo barrengo utsunea bete dezatekenak, edo artara-

ko leyatzen diranak, ez dira, noski, arbuyatu bear; gutxiago, herriz, inkurriyopean gaitxetsi.

Esan oi da, euskerazko gogo-lanak alperrikakoak dirala, euskera artarako gai ta zoar ez dalako. Ori dasakenari, oraintxe alderdi ego-kia datorkiyoqe, gure lantxoak ikusi-ta, bere iritzi makurra ayenatzeko.

Orain arterañoko euskerazko lan ederrak irabazi duten toki garayean begoz; gure lana beeragokoa da; lurraren axalean ibilli nai giñake, oraindik ortxe daude-ta euskaldunen abarkak eta mantarrak; bañan, astero-astero gure papertxoan asko ikasi dezakete gure irakurle maiteak, uste gabeka ta pitin-pitinka eragin oi diralako, nagusitzara daramaten gizarteko jakinbide guziak.

Agur Jaunak, eta laxter arte!

* * *

Ez dakit non ikusi dedan argazki gogoangarri bat, —ba-diteke neronek etxean eukitzea ere—. Argazki artan bost gizon ageri dira, oker ez ba'nago: Dn. Ambrosio Zatarain, jaun leñargia (oraingo gure Zatarainen aita zana), Gergorio Mujika Jauna, JEME zana, Dn. Bitor Garitonaindia, Dn. Jesus Karrera ta Dn. Ramon Intzagarai; azkeneko iru onek apaizak.

Bost oiek izan ziran (bost oiek beintzat bai) *Argia*, orduko asteroko ederra sortu zutenak. Zor aundia diete gure mintzaira maiteak eta Euskalerrriak asteroko ura sortu zuten gizonai!

Eta, ain zuzen, *Argia*'n agertu zan lenengo lanari *Agur* deritza; eta bere barrenean *Elurmendi* izen-ordea ageri da. *Elurmendi* Inzagarai apaiz jauna zan.

Argia'k lenengo atala beti *Astea* izan oi zuan; asiera artan, beti Dn. Ramonek egiña; gero ere bai askotan. Amaika gogoeta eder, gozo, bizi jalki zuan Elurmendik dotore asko apaintu-ta, bere asteroko *Astea* artatik.

Eusko-umorea ba-dala ta ez dala itzaldiak entzun izan ditugu, atsegin askoak. Elurmendiren lan oiek irakurtzea naikoa, par-irri gozoa egiteko ta adur-jario gelditzeke.

Argia'k ere (Argiakoak obeki esan) gertatu oi dan bezaia, nekerik asko izan zun asiera artan. Gai ori ikutu zuan Elurmendik aurrenatako *Astea* batean.

Orain arte kabuxak ipiñi zion izen bere lanari. Eta, besteak beste, ala dio:

«Ala galdetu omen zioten bein batean Tutuluxi:

—I Tutulux, ezer arrapatu al dek?

—Orain arte kabuxak. Lupiyak ere etorriko dituk!

Guri ere beste ainbeste gertatzen zaigu. Kabuxetan gaude; bañan, lupi-garaya elduko zaigu. Bitartean, gure lanean arduratsu egongo gera, naiz arrai ederrak ez atxi.»

Oar bi zati txiki ontan: Euskeraren alde lanean lertzeko ere gertu zegola Dn. Ramon. Ta, biotzean zeramana irteten zitzaioala lumaren muturretik: itxasoa, arrantzaleak, kaya, kabuxak, lupiyak...

Argia'ren lantegira sarrio joan oi zan gure Dn. Ramon, eta geinetan ba-zuan izkirimirri parragarriren bat esateko. Bi ba-dauzkat gogoan neronek-neronek entzunak:

«Bein batean bi gazte omen ziatziken kostako trenian. Gelditu omen ukan trena ta Patxik galde Pellori:

—Pello, nun gaudek?

—Eta Pellok:

—Etzekiat, baño, laxter ikusiko diat. Retreten gaudek.

Orduan Patxik:

—E! Mokaru bat artu bear diat!

Eta Dn. Ramonek bere algara gozo luzea zuan; eta parrez alde egin.

Beste bein.

Ba-omen zan kayean Kanpanario-kalean etxe bat zuan gizon bat. Etxe orren bodega ta ganbara alkilartzeko omen zeuzkan. Eta anuntziyoa jartzea erabaki omen zuan. Artu ol bat eta ikatza, ta onela jarri omen zuan:

«Sakilla bódega y gánbara. De la gánbara se ve la frageta».

Entzutekoa zan gero, aren ja, ja, ja, algara luze-gozoa.

Baña, gero?

1947 urtean il zan Dn. Ramon. Amar azken-urteetan ez omen zion, noski, inork par-irrik ikusiko ezpañetan. Bildurra sartu omen

zitzaion ezurretaraño ta biotz-ondoraño tristura. Eta bildurra jean ba'zitzaion ere, tristura ez.

Tristurak bizi omen zuan, eta azkenean, tristurak ill. Artetxerekin egiten omen zuan ia egunero bere ibill-aldia Kontxa Gañean. Beti illun, beti triste, beti itun. Euskalerrian odei illunak ikusten omen zituan, eta bere euskera maite kutunarentzat, argi-izpirik ez iñondik.

Eta len ain parre gozoak egiten zituan Dn. Ramonek, ezin par-irri txikienik ere egin. Gaur bizi balitz, zer esango ote luke? Parre gozorik egingo ote luke? Bai noski! Nik uste!...

Jaun-andreak! Gaur euskerak txusperraldia du. Txusperraldi onen ondoren, bizi kementsu-zabala opa ba'diogu, lan egin dezagun gogor, Dn. Ramonek eta aren antzeko gizon jatorrak egin zuten bezela.

Eta orain, gizon oietako lauren omenez, batzar aundi eder au egin degun ezkeru, jo txalorik beroenak Dn. Ramonen eta aren antzeko gizon jatorren oroiz eta gorapenez.